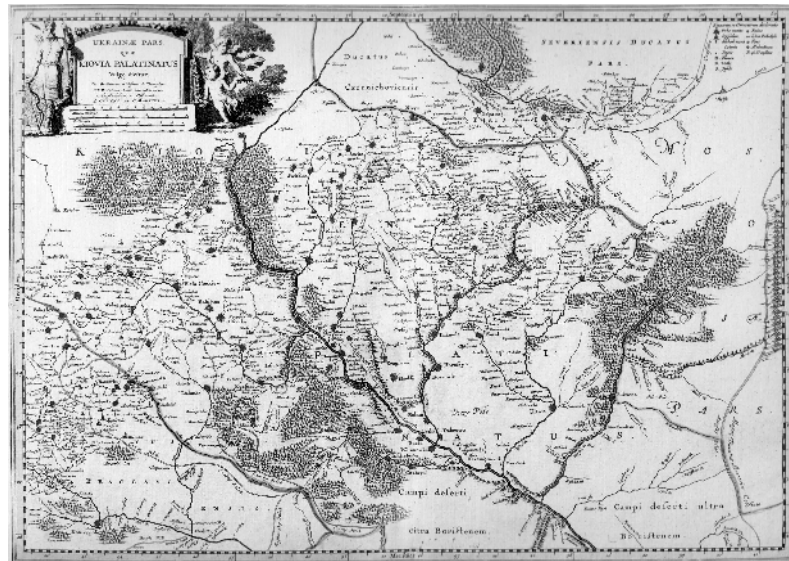


---

**Розділ VIII**  
**Рецензії, огляди**





## ЗДОБУТКИ Й НЕДОЛІКИ ПОЛЬСЬКОЇ СЕРІЇ КНИГ З ВІЙСЬКОВОЇ ІСТОРІЇ

У сучасній Польщі у варшавському видавництві «Bellona» вже протягом понад 20 років виходить науково-популярна серія «Історичні битви» («Historyczne bitwy»). Думається, що врешті настав час поговорити про неї детальніше і зупинитись тільки на деяких характерних позиціях, бо в невеликій замітці неможливо охопити всі аспекти, враховуючи дуже різноманітну тематику видань.

Отже, в серії висвітлюється хід найважливіших баталій у світовій історії з давніх часів до наших днів. У її книгах знаходимо, наприклад, і опис битви при Каннах (216 р. до н. е.), і опис боїв у В'єтнамі (1945–1975 рр.), але особлива увага приділяється баталіям XVIII–XX ст. Всього побачило світ вже понад 100 книжок середнього формату (приблизно 10–20 друк. аркушів), які є гарно оформленими і зазвичай містять у собі карти військових дій, плани битв, необхідний мінімум малюнків і портретів (фотографій). Ці книги написані жваво, читаються із зацікавленням, орієнтовані на широку читацьку аудиторію, тому виходять великими тиражами і, здається, справляють помітний вплив на формування візії історичної минувшини у свідомості сучасних поляків, особливо тих, хто прагне присвятити себе військовій службі.

Відрадно, що українська тематика у цій серії представлена гідно, і зацікавлення до неї зростає. Автори книг серії власне вивчають насамперед історію польських збройних сил, але з очевидних причин часто-густо при цьому неможливо обійти українську проблематику. Внаслідок цього в серії з'явилося понад три десятки книг, у котрих безпосередньо йдеться про важливі сторінки військової історії України, принаймні, досліджуються ті битви, в котрих українці відігравали важливу роль. У останньому випадку маємо на увазі книги про битви часів Другої світової війни: Мос-

ковська, Сталінградська, Курська, оборона Ленінграда й Севастополя, бої за Будапешт (1944–1945); також битви часів Першої світової війни (Горлицький прорив 1915 р.), російсько-японської війни 1904–1905 рр. (Цусима, оборона Порт-Артура), зрештою ряд битв наполеонівської Франції (Бородино, Березина та ін.). Значне зацікавлення викликають ті книги, у котрих йдеться безпосередньо про польсько-українські битви або ж ті, що проходили на українських землях. Особливо активним автором є тут М. Клімецький (Klimecki) котрий видав праці, присвячені боям за Львів (Lwów 1918–1919), Чортків (Czortków 1919), Східну Галичину (Galizja Wschodnia 1920), про Горлицький прорив німецької армії (Gorlice 1915). Над близькою тематикою працює С. Череп (S. Czeper), який видав книгу про битву під Луцьком (Luck 1916).

Взагалі польським історикам треба щиро подякувати за те, що вони оперативно досліджують «білі плями», які виникли через заборони з боку комуністичної Москви, полегшуючи цим працю українським дослідникам. Маємо на увазі насамперед книги В. Влодаркевича (W. Włodarkiewicz) про бої за Львів у 1939 р. (Lwów, 1939), Ц. Гжеляка (C. Grzelak) про бої в районі Шацьких озер у той же період (Szack-Wytyczno 1939), також Л. Вищельського (L. Wyszczelski), який написав книги, присвячені боям за Київ у 1920 р. (Kijów 1920) та «чуду над Віслою» (Warszawa 1920). Нам важко судити про якість більшості з цих праць уже хоча б тому, що сфера наших наукових інтересів охоплює переважно козацьку добу. Тому зупинимось тільки на деяких працях, які стосуються сфери нашого наукового пошуку.

Беззаперечним позитивом серії є той факт, що ряд книг проливає світло на «білі плями» української воєнної історії. Під цим кутом зору справжньою знахідкою для українських дослідників є книги П. Друджа, Я. Войтасіка, Д. Купіша, М. Плевчинського, присвячені майже незаним епізодам військової історії України ранньомодерної доби, як от: битвам під Оршею (Drodź P. Orsza 1514), Обертином (Plewczyński M. Obertyn 1531), Підгайцями (Wojtasik J. Podhajce 1698), взяттю Полоцька у 1579 р. і Смоленській війні 1632–1634 рр. (Kupisz. D. Połock 1579; D. Kupisz. Smoleńsk 1632–1634). До них можна віднести і книгу Марціна Гавен-

ди, котрий ґрунтовно дослідив битви під Полонкою та над р. Ба-сею у 1660 р., що суттєво вплинули на хід польсько-російської війни 1654–1667 рр. і ситуацію в Білорусі та на Україні (Gawęda M. Połonka-Basia 1660. — Warszawa, 2005). Це поза сумнівом полегшить працю українським дослідникам, котрі рано чи пізно звернуться до цих сюжетів вітчизняної історії.

Важливо, що серед авторів книг серії бачимо провідних польських науковців, доробок яких досить добре відомий їхнім українським колегам, а його якість здобула схвальні відгуки і в рецензіях, що друкувались на сторінках ряду українських наукових часописів. В їх числі бачимо проф. Варшавського університету Мирослава Нагельського (Nagielski M. Warszawa 1656. — Warszawa, 1990), проф. Варшавського і Ягеллонського (Краків) університетів Владислава Серчика (Serczyk W. A. Połtawa 1709. — Warszawa, 1994), вже покійного, на жаль, проф. Леха Підгородецького (Ł. Podhoro-decki), який видав монографії, присвячені Хотинській (Chocim 1621), Віденській (Wiedeń 1683), Куликівській (Kulikowe pole 1380) битвам. Згадані автори переконливо доводять, що популярний виклад, орієнтація на широкий читацький загал не є суттєвою перешкодою для оприлюднення результатів власного наукового пошуку. Ними активно використовується багатий джерельний матеріал, в т. ч. знайдений в результаті архівних кверенд, вони добре орієнтуються в сучасній історіографії. Наприклад, згаданий В. Гавенда, торкнувшись Конотопської битви 1659 р., спирається у своїх висновках і на праці молодого українського дослідника Андрія Бульвінського, котрий кілька років тому захистив кандидатську дисертацію про російсько-українську війну 1658–1659 рр.

Принагідно відзначимо, що проф. М. Нагельський керує діяльністю наукового семінару з військової історії на історичному факультеті Варшавського університету. Імена таких молодих науковців, як Даріуш Скорупа, Томаш Богун, Альберт Боровяк, Яцек Комуда, Даріуш Мілевський, Петр Кроль, Конрад Бобятинський, поки мало що говорять українським дослідникам, але їхні дебютні праці є дуже перспективними (див. збірник праць учасників згаданого семінару під заголовком «Staropolska sztuka wojenna XVI–XVII wieku. — Warszawa, 2002»), і не випадково дехто з них вже

видає свої книги в серії «Беллона». Маємо на увазі книгу Т. Богуна, присвячену боям за Москву у один з років «Смутного времени» (Bohun T. Moskwa 1612. — Warszawa, 2004). Слід, очевидно, чекати появи в серії «Беллона» нових праць, присвячених польсько-українським битвам, адже А. Боровяк досліджує історію повстання Д. Гуні та Я. Острянина 1638 р., Я. Комуда — Лоївську битву 1649 р., Д. Мілевський — облогу Сучави 1653 р., К. Бобятинський і П. Кроль — воєнні дії в Білорусі у 1654–1655 рр., в т. ч. й участь у них українського корпусу І. Золотаренка, А. Гаратим — полководчеську діяльність Яна Собеського.

Традиційно польська історіографія виявляє значний і неслабнучий інтерес до історії Національно-визвольної війни (Національної революції) українського народу середини XVII ст., і природно, що «Беллона» прагне задовольнити попит читацького загалу, котрий виріс із штанців «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича. Уже вийшли книги В. Бернацького, Ромуальда Романського, Войцеха Яцека Длуголенцького, Каспера Шьледзінського, присвячені битвам на Жовтих Водах і під Корсунем (W. Biernacki. *Zółte wody — Korsuń* 1648. — Warszawa, 2004), також Збараській (K. Sledziński. *Zbaraż* 1649. — Warszawa, 2005), Берестецькій (R. Romański. *Beresteczko* 1651. — Warszawa, 1994) Батозькій (Długołęcki W. J. *Batoń* 1652. — Warszawa, 1995), Чуднівській (R. Romański. *Cudnów* 1660. — Warszawa, 1996) битвам. Серед них позитивно вирізняється книга В. Длуголенцького, написана автором із глибоким знанням справи. Далі ми поставили б працю К. Шьледзінського, а потім — В. Бернацького і Р. Романського. Останній видав аж дві праці стосовно битв періоду Національно-визвольної війни. На них хотілося б зупинитись окремо.

Ці книги подають досить повний нарис історії досліджуваних битв, тут розповідається про головні їх етапи, автор вписує їх у контекст тогочасних польсько-української та польсько-російської війн, зупиняється на озброєнні армій, їхній тактиці, планах дій та їх реалізації тощо. Але чим більше читаєш цю книгу, тим більше виникає почуття, що читаєш не науково-популярне, а просто популярне видання. Особливо це стосується книги про Берестецьку битву.

Р. Романський практично не використовує архівних джерел щодо Берестецької та Чуднівської битв, і це при тому, що польські архівосховища буквально переповнені ними. Не використав він і українських публікацій джерел, не кажучи вже про українську дослідницьку літературу. Не бачимо, щоб використовувались навіть такі важливі публікації, як «Документи Богдана Хмельницького. 1648–1657 рр.» (К., 1961), «Документы об Освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг.» (К., 1965), котрі є в польських наукових бібліотеках; не бачимо й фундаментального дослідження проф. І. К. Свешнікова (уже, на жаль, покійного), який узагальнив результати своїх 20-річних історико-археологічних досліджень поля Берестецької битви у монографії «Берестецька битва 1651 р. (Львів, 1993).

Цей недолік (слабке знання української історіографії) притаманний і книзі В. Бернацького. Таке ігнорування не тільки доробку української історіографії, але й публікацій джерел, в т. ч. й польських, аж ніяк не сприяє піднесенню наукової якості робіт, часом викривляє хід подій, призводить до закріплення у свідомості читача антинаукових стереотипів. Цікаво, чи посмів би хтось із серйозних польських істориків писати про битви польського війська з німецькими, російськими, шведськими тощо військами, не використавши відповідних праць німецьких, російських та шведських дослідників. Стосовно України, то, очевидно, вважається, що «і так сойдет»?

Почнемо з того, що Р. Романський, також і В. Бернацький та К. Шьледзінський уникають розповіді про причини та характер польсько-українського протистояння у середині XVII ст. Ця проблема замовчується або ж обмежується кількома словами в традиційному для польської історіографії дусі, коли конфлікт трактується як «польсько-козацький», а не «польсько-український», тобто з нього вихолощується національно-визвольна складова, яка й була провідною. Ні слова не говориться про те, що уже в перший рік війни (1648 р.) відродилася Українська держава, яку «добрим» сусідам зі сходу, також із заходу та півдня, вдалось остаточно придушити тільки наприкінці XVIII ст. Богдан Хмельницький, бачте, не міг мати державотворчих планів, «тим більше у 1648 р.» (Ro-



mański R. Beresteczko 1651. — S. 8–9). Не наводимо тут посилань на ряд сучасних досліджень в українській історіографії, які засвідчують протилежне (праці В. Степанкова, В. Смолія та ін.), не згадуємо і про достатньо чіткі джерельні свідчення (хоча б добре відомого щоденника В. Мясківського про переговори з Б. Хмельницьким у Переяславі у лютому 1648 р.). Але автор без особливих зусиль міг би вчитатися у хрестоматійну для польської історіографії XIX ст. працю Тадеуша Корзона, котрий вважав, що Хмельницький з самого початку прагнув до досягнення княжої, династичної влади. У цьому плані Длуголенцький явно виграє, коли твердить, що «Козацьке повстання набуло характеру війни між Річчю Посполитою та українською нацією, яка формується», що «Хмельницький...носився з вже з наміром унезалежнення України від Речі Посполитої» (Długolecki W. Batoh 1652. — S. 8–9).

У книгах Романського, К. Шьледзінського, почасти й В. Серчика, зустрічаємо давній стереотип щодо походження й національного складу запорозького козацтва. Романський характеризує козаків, часом пишучи слово «козак» з великої літери, ніби йдеться про окремий народ: «swoista ponadnarodowa wspólnota wojskowa, skupijająca ludzi różnej narodowości, różnego pochodzenia i religii» (Romański R. Beresteczko 1651. — S. 43). Вторує йому Шьледзінський, який, з одного боку, твердить про втечі від панщини селян на Низ Дніпра, а з другого, запевняє, що «Rusini, Wielko — i Małopolanie, a także Mołdawianie, Wolosi i Niemcy znaleźli na Ukrainie krainę szczerze obdarzoną przez naturę» (Sledziński K. Zbaraż 1649. — S. 39). Ці «Niemcy» особливо розчужують! Скільки ж їх Романський нарахував на Січі? А взагалі як це узгодити із загальновідомими фактами, що козаки були виключно православними або мусили прийняти православну віру на Січі, що вони будували по всіх січових землях і всій Україні виключно православні храми? Якби це була мішанка народів та релігій, то будували б тоді собі на Січі костели, мечеті, синагоги, пагоди... Чому ж у козаків домінувала українська мова, чому вони мали переважно українські прізвища? Німецька дослідниця З. Любер у виданій ще у 1980 р. монографії довела, що з понад 40 тис. прізвищ козаків, внесених у Реєстр Війська Запорозького 1649 р.,



українські прізвища складають 90%. Тільки 10% мають неукраїнське походження (білоруське, польське, російське, молдавське тощо). На тодішніх етнічних польських землях неполяків (євреїв, німців та ін.) було куди більше. А ще ж є чимало інших джерельних свідчень, які дають підставу твердити про українське коріння запорожців, тим більше армії Богдана Хмельницького, до котрої масово вливались українські селяни та міщани.

Значно перебільшує Романський масштаби поразки української армії під Берестечком, серйозно вбачає важливу причину поразки у особистій трагедії Б. Хмельницького (зрада й загибель дружини), через що гетьман під час Берестецького походу зловживав горілкою. При цьому автор не робить жодних спроб критично перевірити цю інформацію, замовчує реальні причини поразки повстанців, в першу чергу зради хана Іслам-Гірея III. Замовчується і той факт, у котрому польські сучасники не сумнівалися, а саме алкогільний запій у коронного гетьмана М. Потоцького, що посприяло успішному виходу з облоги ядра української армії. У іншій книзі Романський подає поразку польської армії у 1655 р. під Охматовим («Дрожиполе») як польську «беззаперечну перемогу» (Romański R. Cudnów 1660. — S. 4)

Припускається Романський ряду прикрих помилок і неточностей, навіть на рівні шкільної програми. Так, він твердить, що «остаточно Січ була ліквідована тільки за рішенням Петра I» (Romański R. Beresteczko 1651. — S. 44), хоча насправді остаточне її знищення сталося з волі Катерини II через півстоліття, у 1775 р. Варто було б також знати, що Galga i Nuradyn — це не власні імена, а посади (Romański R. Beresteczko 1651. — S. 148–149).

Романський перераховує за польським істориком XIX ст. Людвіком Кубалею імена міфічних козацьких полковників (Матевевіч, Держаловський, Грунька, Губяло, Хватко) і навіть не пробує піддати сумніву цю фальшивку. Описуючи зброю українських селян, він пише про те, що вони до своїх київ прив'язували кінські та баранячі щелепи (все ж тільки в Біблії Самсон успішно громив чуже військо!). До речі, в екранізації Є. Гофмана «Вогнем і мечем» «завдяки» послугам цілого ряду консультантів запорожці теж бігають з кінськими черепами. Справа ж є дуже простою.

По-перше, ці згадки у історичних джерелах відносяться не до українського війська, а до ногайської орди. По-друге, термін «маслаки», вжитий там, не варто розуміти буквально, і джерела уточнюють, що слід мати на увазі: ординці вкладали у розріз київ із товстої лози гострі кістки, які робили жахливі рвані рани.

Уманського полковника Йосипа Глуха Романський іменує чомусь навіть не Юзефом на польський лад, а якимось по-турецьки: Jusuuff. Звідки таке потуречення? Іншого козацького полковника (Кривенко) названо вже на литовський лад Кривейком. Військовий осавул Демко Лісовський (Лісовець) називається у книзі *Asanda Demko! (Romański R. Beresteczko 1651. — S. 77, 64, 83)*.

І все ж не хочеться закінчувати статтю на мінорній ноті. В цілому серія «Історичні битви» є вдалою, і українським історикам варто було б звернути на неї увагу і активніше використовувати її матеріали в ході власних наукових досліджень.

*Юрій Мицик*